

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ КОНТРОЛЮ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА, ЯКЕ ПРИДБАЄТЬСЯ

Визначено суб'єкти та об'єкти контролю діяльності підприємства, яке придбається, а також основні питання, які слід розкривати в програмі контролю

Постановка проблеми. В ринкових умовах всі суб'єкти господарювання вступають в договірні відносини один з одним з використання майна, грошових коштів, проведення комерційних операцій та здійснення інвестицій. Ці відносини повинні характеризуватися можливістю для всіх учасників угоди отримувати та використовувати у процесі прийняття управлінських рішень достовірну фінансову інформацію, отримання якої залежить від ефективності сформованої системи контролю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями організації та методики контролю займалися такі провідні вчені, як М.Т. Білуха, Ф.Ф. Бутинець, Е.Г. Вайнштейн, В.П. Завгородній, В.В. Сопко, В.П. Суйц, Б.Ф. Усач, А.Д. Шеремет. Проте питання контролю операцій з придбання підприємств цими вченими не піднімалися. Окремі науковці в своїх працях розглядали особливості застосування окремих методів господарського контролю операцій з купівлі-продажу підприємств – аудиту продажу підприємств в процедурі банкрутства [2; 5], аналізу діяльності підприємства, яке продається в процедурі банкрутства [6; 8]. Проте застосування даних методів контролю не дозволяє розкрити в комплексі всіх питань щодо здійснення контролю операцій з придбання підприємств.

Метою дослідження є розробка організаційно-методичного забезпечення контролю діяльності підприємства як потенційного об'єкта угоди купівлі-продажу з урахуванням вимог покупця.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожне підприємство є унікальним (за технологіями, які використовуються; за відносинами, які сформувалися між керівництвом тощо), що визначає застосування окремих методик перевірки їх діяльності за умови придбання. Прагнучи зберегти конфіденційність або ж виходячи з міркувань перебільшення прибутку, рентабельності виробництва, власники (керівництво) підприємства, яке придбається, не допускають представників покупців до перевірки або надають тільки обмежену інформацію про визначене коло об'єктів.

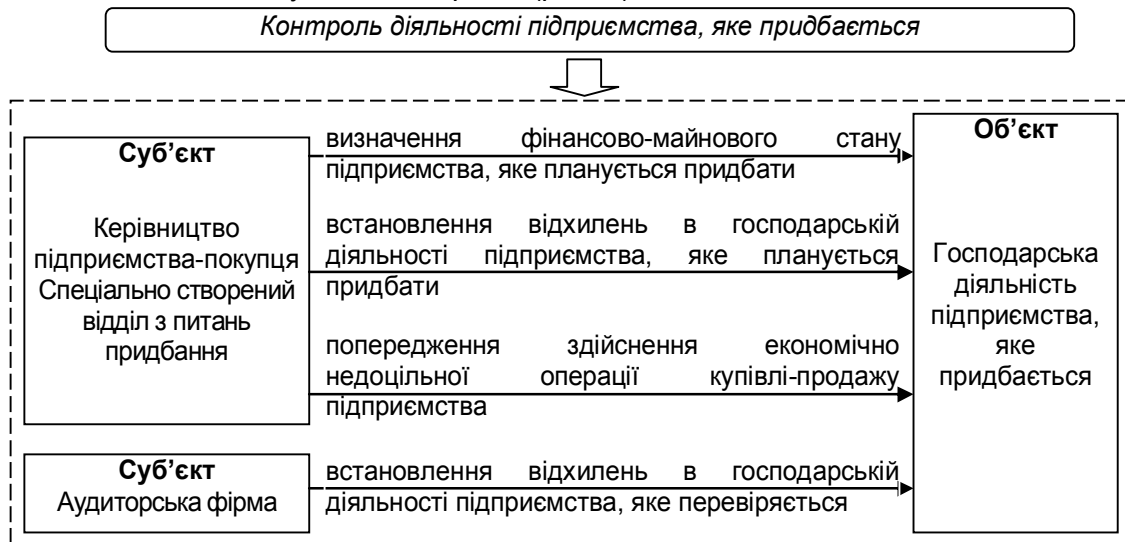
Крім того, такий підхід зі сторони представників продавця підприємства є зрозумілим, адже протягом останніх років значно зросла кількість захоплень підприємств рейдерами. Причому способи, якими здійснюється такі захоплення, значно урізноманітнилися; розробляються вже не тільки незаконні (підроблення реєстрів акціонерів, скликання недійсних зборів акціонерів), але й цілком законні схеми відбору власності. Однією з таких схем є придбання зобов'язання у контрагента підприємства, яке планується придбати, за невиконаним контрактом. Подальшими діями рейдера є звернення до суду з вимогою негайного виконання взятих зобов'язань. Якщо підприємство, не має на цей час достатньої суми грошових коштів, то швидше за все описана ситуація закінчується продажем підприємства рейдеру за заниженою ціною.

За таких обставин, маючи невиконані контракти на значну суму грошових коштів, підприємство-продавець не зацікавлене надавати інформацію підприємству-покупцю, яке може виступати в подальшому рейдером.

В свою чергу, підприємство-покупець, не отримавши такою інформації до моменту укладання угоди, може в майбутньому стати об'єктом атаки рейдерів.

Саме тому особливої уваги потребують питання методики контролю діяльності підприємств, які придбаються, враховуючи інтерес покупця.

До основних елементів системи контролю, які забезпечують її ефективність, належать об'єкти та суб'єкти контролю (рис. 1).

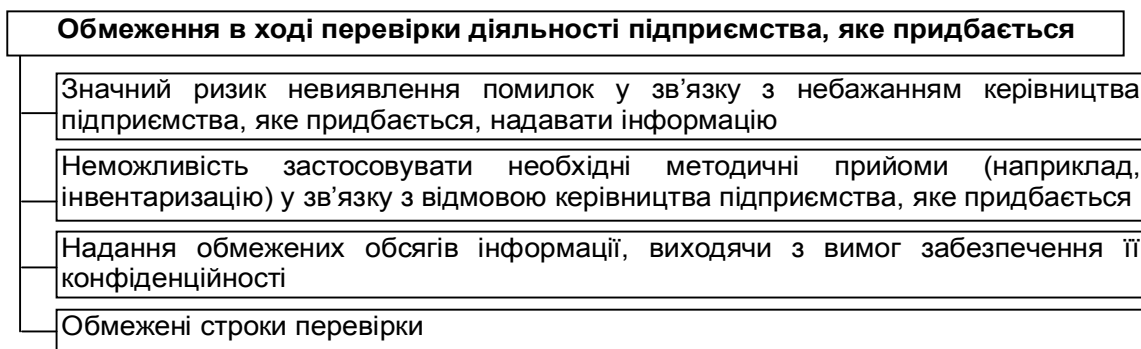

Рис. 1. Суб'єкти та об'єкти контролю діяльності підприємства, яке придбається

Суб'єктів контролю операцій з придбання підприємств можна поділити на дві групи. До першої належать суб'єкти, до обов'язків яких відноситься проведення контролю, а до іншої – суб'єкти, які здійснюють контроль операцій з придбання підприємств, але ця функція лише допомагає реалізувати їм покладені на них обов'язки, до таких належать працівники бухгалтерської служби. Крім того, враховуючи суб'єктів контролю, можна виділити наступні моделі здійснення перевірки операцій з придбання підприємств:

- зовнішніми фахівцями (аудиторськими фірмами);
- власними працівниками підприємства-покупця;
- із залученням як внутрішніх, так і зовнішніх фахівців.

В процесі проведеного дослідження встановлено враховувати ряд факторів, які необхідно враховувати при розробці програми контролю діяльності підприємства, яке придбається (рис. 2).

Рис. 2. Встановлені обмеження в ході здійснення перевірки діяльності підприємства, яке придбається

Не дивлячись на те, чи керівництво підприємства-покупця прийняло рішення про проведення перевірки діяльності підприємства, яке планується придбати, власними силами, чи вирішило звернутися до аудиторської фірми, є певні об'єкти бухгалтерського обліку, які вимагають особливої уваги:

– статутний капітал (встановлення його розміру, складу засновників (учасників), важливо з'ясувати чи повністю оплачений статутний капітал, оскільки частка учасника товариства може бути відчужена до повної її оплати тільки в тій частині, у якій вона вже оплачена);

– необоротні активи (необхідно встановити, які активи є власними, а які отримані в оренду, це дозволить випередити проблеми, наприклад, у зв'язку з розірванням орендного договору);

– дебіторська заборгованість (визначення дебіторської заборгованості, строк позивної давності за якою минув, та тією, за якою відсутня реальна можливість до погашення її грошовими коштами);

– кредиторська заборгованість (важливим є вчасне виявлення такої кредиторської заборгованості, яка не підтверджена даними бухгалтерського обліку, що в подальшому дозволить уникнути можливих ускладнень вже після підписання договору купівлі-продажу);

– фінансові результати діяльності (насамперед, доцільним є встановлення чи дійсно відповідають заявлені суми прибутків та обсяги продажів підприємства, яке придбається, сумам, які зазначені в бухгалтерській звітності).

Одним з перших питань, на яке повинні звернути увагу контролери, є проведення реорганізації на підприємстві. Протягом останніх років особливої популярності набули різноманітні схеми приховування та списання заборгованості, пов'язані з реорганізаційними процедурами. Так, підприємством може переводитися велика частина кредиторської заборгованості внаслідок виділення іншому підприємству. Щоб завалявати справжню мету здійсненої операції передаються також низьколіквідні активи та неліквідна дебіторська заборгованість. Підприємство, яке таким чином позбулося небажаної кредиторської заборгованості, продається. Якщо в майбутньому справжні наміри власників реорганізованого підприємства будуть встановлені, то їх дії можна кваліфікувати за статтями Кримінального кодексу України. В такій ситуації проблеми щодо законності здійсненої операції купівлі-продажу можуть виникати у підприємства-покупця. Саме тому, на нашу думку, питання встановлення змін в установчих документах, проведення реорганізації має важливе значення для оцінки доцільності укладання угоди.

При перевірці операцій з придбання підприємства у програмі контролю необхідно зазначити такі питання щодо наведених вище об'єктів.

Статутний капітал

Першочергово необхідно перевірити:

– склад учасників товариства. Чи вчасно вносилися зміни до засновницьких документів у випадку зміни власників підприємства, оскільки укладання договору купівлі-продажу підприємства можливе тільки з власниками тих часток (акцій), які зазначені в засновницьких документах;

– чи повністю оплачений статутний капітал. Якщо підприємство функціонує до одного року, то в балансі може відобразитися сума неоплаченого статутного капіталу (для товариств з обмеженою відповідальністю відповідно до ГКУ розмір неоплаченого капіталу, який може вноситься протягом одного року з моменту реєстрації, становить 50 % від його статутного капіталу). Проте на дату продажу

підприємства статутний капітал повинен бути оплачений повністю, оскільки частка учасника товариства може бути відчужена до повної її оплати тільки в тій частині, у якій вона вже оплачена;

– для підприємств, створених як акціонерні товариства: відповідність вартості чистих активів вимогам законодавства. У відповідності до п. 3 ст. 155 ЦКУ якщо після закінчення другого та кожного наступного фінансового року вартість чистих активів акціонерного товариства виявиться меншою від статутного капіталу, товариство зобов'язано оголосити про зменшення свого статутного капіталу та зареєструвати відповідні зміни до статуту у встановленому порядку. Якщо вартість чистих активів товариства стає меншою від мінімального розміру статутного капіталу, встановленого законом, товариство підлягає ліквідації.

Необоротні активи

Для прийняття конкретного рішення про варіанти придбання підприємства необхідно провести аналіз структури необоротних активів. Даний аналіз може бути систематизований та охоплювати основні елементи структури необоротних активів за наступними розрізами:

– власні основні засоби та ті, що здані в оренду, на зберігання або у тимчасове користування;

– ступінь зношеності необоротних активів.

В ході перевірки необоротних активів особливу увагу контролерам необхідно звернути на наступні питання:

– наявність документів, що засвідчують право власності на майно;

– наявність договорів оренди майна, їх належне юридичне оформлення та реєстрація;

– чи використовуються при виконанні звичайної діяльності підприємства обладнання або устаткування, які отримане за договором оренди.

На базі результатів перевірки розглядаються різноманітні варіанти укладання угоди з придбання, їх застосування до конкретних умов, очікуваний економічний ефект.

Основним методичним прийомом для перевірки стану необоротних активів, насамперед основних засобів, є інвентаризація. Використання даного методичного прийому господарського контролю є не обов'язковим, проте саме інвентаризація забезпечить найбільш повною, а головне достовірною інформацією про стан основних засобів, нематеріальних активів, виробничих запасів.

При інвентаризації будинків, споруд та іншої нерухомості комісія перевіряє наявність документів, які підтверджують наявність таких об'єктів у власності підприємства.

Крім надання інформації про основні засоби в розрізі груп, визначених вимогами бухгалтерського обліку (Планом рахунків, податковим законодавством), підприємство-покупець зацікавлений також в інформації про те, яке обладнання використовується при здійсненні основної діяльності – власне чи орендоване. Саме тому перевірка наявності основних засобів при придбанні підприємств проводиться в наступних розрізах: власні основні засоби, основні засоби на відповідальному зберіганні, основні засоби в ремонті, передані або прийняті в оренду.

При проведенні інвентаризації основних засобів та інших необоротних матеріальних активів слід пам'ятати, що необхідно перевіряти власні основні засоби та ті, що здані в оренду, на зберігання або у тимчасове користування.

Орендовані основні засоби підлягають інвентаризації орендодавцем із складанням окремого опису, в якому дається посилання на документи, що підтверджує взяття цих об'єктів на відповідне зберігання або в оренду та відомості

про строк оренди. Цей момент є особливо важливим для підприємства-покупця, оскільки, можлива ситуація, що клієнт не поставив до відома про взяття в оренду окремих споруд і після здійснення угоди підприємство-покупець виявить, що окремі будівлі є орендованими та необхідно сплачувати орендну плату, про яку не було обумовлено під час ведення переговорів.

В інвентаризаційному описі містяться відомості про всі наявні об'єкти основних засобів: найменування та інвентарний номер основного засобу, його призначення, основні технічні та експлуатаційні характеристики. Дані з інвентаризаційного опису заносяться до інвентаризаційного акту при продажу підприємства.

Дебіторська заборгованість

На думку російського науковця Н.В. Барішнікова, перевірка стану розрахунків з покупцями і замовниками та іншими дебіторами повинна передбачати встановлення:

- чи укладені договори постачання продукції;
- реальність заборгованості покупців, що повинно бути підтверджено актами інвентаризації (звірки) рахунків;
- правильності оплати чи отримання сум за прийняті або відвантажені матеріальні цінності;
- наявності підтверджуючих документів при здійсненні цих операцій та правильність їх оформлення;
- чи обліковується на рахунках розрахунків прострочена заборгованість зі строком позовної давності, що минув;
- відповідність записів аналітичного обліку за рахунком 36 “Розрахунки з покупцями та замовниками” записам в облікових регістрах, головній книзі і балансі [3, с. 126, 150].

Вважаємо такий перелік питань, які необхідно дослідити, в ході перевірки підприємства, яке планується придбати, цілком достатнім. При перевірці дебіторської заборгованості необхідно також встановити дату виникнення і причину її утворення, а також заборгованість, забезпечену вексями, строк надходження коштів за якими не настав; дисконтованими вексями (які обліковуються в банках, за якими грошові кошти не надійшли в строк). Отримання інформації за такими розрізами забезпечується побудовою аналітичного обліку. За дебіторською заборгованістю перевірці також підлягають дані про дебіторів – чи це реальні підприємства, чи створені навмисно з метою збільшення дебіторської заборгованості.

Діяльність підприємств в сучасних умовах характеризується несвоєчасним проведенням розрахунків та виникненням сумнівної дебіторської заборгованості. Саме тому особливу увагу контролерам слід звертати на класифікацію дебіторської заборгованості за строком позовної давності (нормальна, сумнівна, безнадійна).

Кредиторська заборгованість

В загальному структура дослідження кредиторської заборгованості відповідає структурі перевірки дебіторської заборгованості, наведеній вище. Якщо придбання відбувається шляхом придбання корпоративних прав (тобто придбане підприємство зберігає свою юридичну самостійність), то контролерам слід звернути особливу увагу на ряд питань, які вимагають особливої уваги, зокрема це стосується розрахунків за податками і платежами. Проте, якщо при укладанні угоди купівлі-продажу передбачається, що підприємство буде ліквідоване, то зобов'язання

перед бюджетом повинні бути погашені повністю, тому в даному випадку необхідним є встановлення чи дійсно відбулося проведення розрахунків в повному обсязі.

До питань, які підлягають вивченню, при проведенні перевірки розрахунків з бюджетом, належать:

- правильність визначення бази оподаткування;
- правильність застосування ставок податків та інших платежів, а також арифметичних підрахунків при нарахуванні платежів;
- законність та обґрунтованість застосування пільг при сплаті податків до державного бюджету та місцевих бюджетів;
- повнота та своєчасність сплати платежів до бюджету;
- правильність складання бухгалтерських проводок з нарахування і сплати платежів;
- правильність складання і своєчасність подання до податкової адміністрації форм звітності за видами платежів;
- відповідність записів аналітичного і синтетичного обліку записам і головній книзі та балансі підприємства.

Враховуючи специфіку здійснюваної перевірки (в межах перевірки всієї діяльності підприємства з прогнозуванням наслідків для потенційного підприємства-покупця), важливим є не тільки визначення структури платежів в бюджеті різних рівнів та позабюджетні фонди, але встановлення її залежності від структури активів та пасивів підприємства, знаходження елементів, зміна яких дозволить мінімізувати податкові платежі. Результатом даної аналітичної роботи, на думку російського дослідника А.А. Алпатова, повинно стати чітке розуміння того, на якій стадії в даний час знаходиться підприємство – стадії стійкого фінансового стану, прихованого банкрутства, фінансової нестійкості або неприхованого банкрутства [1, с. 227-228]. Крім того, з нашої точки зору, слід встановити яка залежність кожного з основних економічних показників підприємства від структури його активів, пасивів та системи управління, як вона буде змінюватися в результаті укладання угоди купівлі-продажу підприємства.

Оскільки в бухгалтерському обліку суб'єкта господарювання, яке придбається, відображені суми кредиторської заборгованості різним підприємствам, організаціям, установам та державним органам, то для з'ясування дійсних розмірів цієї кредиторської заборгованості за доцільне вважаємо здійснювати її інвентаризацію.

На нашу думку, після проведення інвентаризації розрахунків представники підприємства, яке придбається, або підприємства-покупця (за домовленістю) необхідно письмово повідомити кредиторів, встановлених за даними бухгалтерського обліку підприємства, про продаж юридичної особи і надіслати на адресу кожного кредитора Акт інвентаризації розрахунків з покупцями, постачальниками та іншими дебіторами і кредиторами для узгодження суми і дати виникнення кредиторської заборгованості.

Одним з найскладніших питань є виявлення заборгованості, яка не відображена в балансі підприємства і на підтвердження якої відсутні первинні документи. В такій ситуації контролеру необхідно звернути увагу не тільки на документи, які безпосередньо засвідчують виникнення та погашення кредиторської заборгованості (договори, накладні, рахунки, виписки банку тощо), але й на ті, які можуть непрямо вказати на її виникнення – це ділові листи, попередні договори. Отримання таких даних дозволить визначити можливих контрагентів, співбесіда з якими розкриє інформацію щодо наявності/відсутності заборгованості з даними

контрагентами у підприємства, яке придбається. В такому випадку інвентаризаційною комісією також перевіряється обґрунтованість висунутих вимог до виявлених кредиторів, заборгованість перед якими не відображена в бухгалтерському обліку підприємства, яке придбається, з включенням позитивних або негативних результатів до Акту інвентаризації розрахунків з покупцями, постачальниками та іншими дебіторами і кредиторами.

Доходи, витрати та фінансові результати діяльності

Контроль фінансових результатів діяльності підприємства, яке планується придбати, повинен включати в себе:

- наявність, доцільність та достовірність фінансової інформації;
- порівнянність інформації про фінансові результати;
- достовірність системи обробки інформації;
- додаткову інформацію для своїх установ, які знаходяться в сфері прогнозу;
- порівняння перспективних даних за попередні періоди з фактичними результатами і за поточний період з результатами, досягнутими до моменту перевірки.

Російські науковці Г.Б. Полисюк, Ю.Д. Кузьміна, Г.І. Суханова пропонують при проведенні контролю фінансових результатів використовувати наступні типи аудиторських доказів: фактичний контроль, спостереження, документація, підтвердження, опитування, арифметична точність, запити судовим органам, оцінка довгострокових інвестицій, аналіз діяльності підприємства [7, с. 221].

Першочергове завдання перевірки діяльності підприємства, яке придбається, полягає у виявленні всіх можливих витрат. Крім того, необхідно визначити необхідний рівень витрат за кожною статтею витрат. Розуміння ситуації з витратами є дуже важливим для підприємства-покупця, оскільки будь-яке неврахування або заниження витрат приводить до відповідного перекручуванню значення прибутку. Найкращим захистом від заниження витратної частини є вивчення даних управлінської звітності підприємства, що придбається.

Що стосується контролю доходів, то не обов'язково здійснювати повторний перегляд всіх даних, достатньо обмежитися найбільш істотними з них. У кожного підприємства є найбільш важливий вид діяльності, якій і генерує основний потік доходів. Саме він і є об'єктом найбільш ретельної перевірки.

До основних заходів повторного огляду (взаємної перевірки) пропонуємо віднести:

- вивчення бухгалтерських документів. Виручка від реалізації готової продукції, товарів, робіт, послуг відображається в формі 2 "Звіт про фінансові результати". Слід враховувати, що існують підприємства, які ведуть так звану "подвійну бухгалтерію", в таких випадках побачити реальну суму отриманої виручки від реалізації через офіційну фінансову звітність підприємства неможливо. При продажу підприємства, фінансові показники яких можна легко підтвердити, використовуючи дані офіційної звітності, мають підвищену привабливість;

- аналіз даних управлінської звітності. Облікові працівники можуть здійснювати певні зловживання та перекручувати дані у фінансовій звітності, проте підробка даних управлінської звітності, яка часто є доволі громіздкою та містить значні обсяги інформації, є недоцільною та потребує значних витрат часу;

- непряме підтвердження. Кількість реалізованої продукції можна визначити на основі інформації про обсяги пакувального матеріалу, обсяг наданих послуг – виходячи з чисельності відвідувачів (за допомогою спостереження).

До типових ознак наявності фінансових проблем на підприємстві, яке планується придбати, належать:

- щорічне зменшення обсягів продаж (або ж збільшення обсягу продажів пов'язано з ростом інфляції);

– зменшення частки валового прибутку в сукупному обсязі валового доходу (це, як правило, означає, що зростання цін на продукцію постачальників не включається в продажну ціну товарів);

– зменшення частки чистого прибутку в сукупному обсязі валового прибутку (це може бути в тому випадку, якщо витрати на виробництво зросли, а обсяг продажів залишився без змін).

Першочергове значення в діяльності контролерів, на думку В.М. Горшенєва та І.Б. Шахова, має конкретна профілактична робота: узагальнення результатів перевірки, виявлення та вивчення причин тих або інших порушень, умов, які їх викликали, розробка та впровадження превентивних заходів [4, с. 33]. Виконання зазначених дій в ході здійснення перевірки господарської діяльності підприємства, яке планується придбати, дозволить спрямувати процес за заздалегідь встановленою ідеальною програмою, коригуючи початкові дані. Тобто після перевірки керівництво підприємства-покупця, володіючи інформацією щодо реального фінансового стану потенційного об'єкта угоди, може вносити власні пропозиції в ході ведення переговорів та встановлення ціни придбання.

Крім того, специфічна особливість перевірки господарської діяльності підприємства, яке придбається, полягає в широкому використанні під час перевірки прогнозу фінансової інформації. Ця інформація, як правило, про майбутній фінансовий стан, майбутні фінансові результати діяльності, майбутній рух грошових коштів, або окремі сторони його діяльності.

Використовуючи цю інформацію, контролери дають рекомендації керівництву, виходячи з припущень, що певні події відбудуться, якщо певні дії будуть здійснені керівництвом підприємства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Формування сукупності об'єктів контролю діяльності підприємства, яке придбається, дозволило розкрити організацію та методiku контролю. Це сприяє комплексності та своєчасності застосування заходів контролю до процесу придбання, дозволяє виявляти недоліки та порушення і приймати обґрунтовані рішення щодо доцільності укладання угоди купівлі-продажу підприємства

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алпатов А.А. Эффективное управление долями и акциями / А.А. Алпатов. – М., 2000. – 327 с.
2. Банк В.Р. Бухгалтерский учет и аудит в условиях банкротства / Банк В.Р., Банк С.В., Соло ненко А.А. – М.: ТК "Велби", Изд-во Проспект, 2005. – 296 с.
3. Барышников Н.П. Организация и методика проведения общего аудита / Н.П. Барышников. – М., 2000. – 656 с.
4. Горшенев В.М. Контроль как правовая форма деятельности / Горшенев В.М., И.Б. Шахов. – М., 1987. – 176 с.
5. Калистратов Л.М. Аудит / Л.М. Калистратов. – М., 2007. – 256 с.
6. Ковалев В.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия / В.В. Ковалев, О.Н. Волкова. – М.: ТК Велби, Изд-во проспект, 2006. – 424 с.
7. Полисюк Г.Б. Аудит предприятия. Организация аудиторских проверок и комплексный анализ финансовых результатов деятельности предприятия / Г.Б. Полисюк, Ю.Д. Кузьмина, Г.И. Суханова. – М., 2001. – 352 с.
8. Экономический анализ: Основы теории. Комплексный анализ хозяйственной деятельности организации / Под. ред.: Н.В. Войтоловского, А.П. Калининой, И.И. Мазуровой. – М.: Высшее образование, 2005. – 509 с.